

TURK VA ARAB DAVRIYLIK LARI

¹Boboyev Mehrojiddin Faxriddinovich

¹Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
E-mail: mexrojiddinboboyev893@gmail.com,

²Ochildiyev Ibrohim Usmon o'g'li

²Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi
E-mail: ochildiyevibrohim@gmail.com,

³Abdihamidova Muxlisa Shavkat qizi

³Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi
E-mail: abdihamidovamuxlisa@gmail.com,

⁴Nuriddinova Rohila Yo'ldoshali qizi

³Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi
E-mail: nuriddinovaroxila2@gmail.com.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7376985>

Annotatsiya: Quyidagi maqolada Turk hamda Arab davriyliklari haqida qisqacha ma'lumotlar keltirilgan. Maqola ikki qismdan tashkil topgan: Birinchi qismda Turk davriyligi hamda ikkinchi qismi Arab davriyligiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Oy taqvim, hijriy yil hisobi, Beruniy, Islom dini, «Qonuni Mas'udiy», Muharram, Safar, Rajab, Turk.

Turk davriyligi. Sakkiz yillik astronomik oy sikli salkam 2835 kunni tashkil qiladi. Lekin sakkiz oy kalendari yili esa (354 kundan) 2832 kundan iborat. Agarda sakkiz yilning uch yilini kabisa yili qilib belgilasak, mazkur davriylik 2835 kunni ($354 \cdot 5 + 355 \cdot 3 = 2835$) tashkil qiladi. Turk davriyligida ikkinchi, beshinchi, yettinchi yillar kabisa yillari bo'lardi. Shuni ta'kidlash lozimki, 2835 kun haftaning soniga to'liq mos ($2835:7 = 405$). Davriylik oxirida hilolning ko'rinishi haftaning har doim bir xil kuniga to'g'ri keladi. Oy kalendarlarining hammasi «turk» yoki «arab» davriyliklariga asoslangan. Agar arab va turk davriyliklaridagi kabisa yillariga qarasak, ulurda kabisa yillari bir-biriga to'g'ri kelmaydi. Oy kalendarining o'ziga xos jihati uning juda aniqligidadir. Lekin Oy kalendarining «kamchiligi» asirlarga mos tushmaydi. Oy kalendarida yangi oyning qaysi kuni chiqishini aniqlash katta ahamiyatga ega.

Dehqonchilik xo'jaligining rivojlanishi natijasida ekish, hosilni yig'ishtirib olish uchun aniq vaqt hisobi zarur ediki, bu narsa Oy fazalarining o'zgarishi va Quyoshning harakati bilan bog'liq edi. Shuning uchun ham oy-quyosh kalendarlari tuzila boshlandi. Oy-quyosh kalendarining tuzilishi Oy va Quyosh kalendarlariga qaraganda anchagina murakkabdir. Ularda eng muhim bo'lgan ikki shartga amal qilinadi: 1) har bir kalendar oyining boshlanishi yangi oy (hilol) chiqishiga yaqin vaqtda boshlanishi kerak; 2) Oy oylari tropik yilning uzunligiga ham mos tushishi kerak.

Arab davriyligi: Qadimgi Arab arab kalendari klassik oy kalendari tipidagi taqvim hisoblanadi. Arab kalendarining tarixi Arabiston yarimorolida oy taqvimiga asos solingan va takomillashtirilgan davrdan boshlanadi. Bu miloddan avvalgi I ming yillikka to'g'ri keladi. Milodiy I ming yillik o'rtalaridan (taxminan V asrlarda) oy taqvimidan Oy-quyosh taqvimiga o'tish boshlanadi. Oy kalendarini Quyosh yili bilan moslashtirish uchun vaqt o'tishi bilan qo'shimcha o'n uchinchi oy "nasi" va ba'zan yilning oxirida besh yoki olti kundan iborat qo'shimcha oylar qo'shilgan. Lekin aniq embolistik oy tizimi kiritilmagan. Arab kalendarining keying rivojlanishida Oy-quyosh sistemasini rasmiylashtirish islom dini paydo bo'lishi bilan to'xtab qoldi. Arablar qariyb 200 yilga yaqin vaqt mobaynida Oy-quyosh kalendaridan foydalandilar. Islom dini paydo bo'lgach yangi oy taqvimiga asos solindi va Oy taqvimi asosini buzish taqiqlandi. Shunday qilib, VII asrning o'rtalarga kelib Arablar o'zlarining klassik oy taqvimiga qaytdilar.

Bugungi kungacha bo'lgan vaqt mobaynida Arab kalendaridagi oy nomlari ikki marta o'zgargan. Abu Rayhon Beruniy "Qonuni Ma'sudiy" asarida qadimgi Arab kalendaridagi oy nomlarini keltirib o'tadi. Bular;

1.Al-mu'tamir	7.Al-asamm
2.Nojir	8.Odil
3.Xavvon	9.Nofiq
4.Suvon	10.Vog'il
5.Xatnam	11.Nodiq
6.Zabbo	12Burak

Hozirgi vaqtdagi Arab kalendarida ishlatiladigan oy nomlari quyidagilar:

- 1) Muharram - «taqiqlangan», «man etilgan», «muqaddas» ma'nolarini beradi. Muharramda johiliyat davrida urush harom qilingan. Bu holat yettinchi (rajab), o'n birinchi (zulqa'da) va o'n ikkinchi (zulhijja) oylariga ham tegishli bolgan;
- 2) Safar - «sariq», «za'faron» degan ma'noni beradi. Bu oyda arablarga halok qiluvchi yara toshar edi. Insonlarga bu kasallik yetganida yuzlari sarg'ayib ketardi. Shu sababli bu oyni safar (sariq) deb nomlandi. Shuningdek, boshqa bir farazga ko'ra, safar oyida arablar «safariya» nomli guruh bilan birgalikda oziq-ovqat qidirganliklari uchun bu oyga shunday nom berilgan;
- 3) Rabi ul-avval. «Rabi» so'zi arab tilida «bahor» ma'nosini beradi. Ammo qadimgi arablar «rabi» so'zini «kuz» ma'nosida ham qo'lganlar. Ushbu oy kuz faslida kelgani uchun «birinchi kuz» ma'nosini anglatgan;
- 4) Rabi us-soniy - «ikkinchi kuz»;

- 5) Jumodu-l-avval;
- 6) Jumodu-s-soniy - bu ikki oy qish kunlariga, sovuq qattiq bo'lib, suv muzlagan paytini anglatuvchi arabcha «jamoda» so'zidan olingan bo'lib, «qotib qolmoq», muzlamoq ma'nosini beradi;
- 7) Rajab - arablar bu oyni ulug'laydilar, yana bu oyni «kar oyi» ham deb nomlaydilar, chunki bular bu oyda urush ovozi eshitmasdilar.
- 8) Sha'bon - «tashaaba» so'zidan olingan bo'lib, «tarqalmoq» ma'nosini beradi.
- 9) Ramazón - «yondirmoq», «jazirama oy» ma'nolarini anglatadi. Bu oy yozning eng issiq paytiga to'g'ri kelgani uchun shunday atalgan;
- 10) Shavvol - «ko'tariimoq», «olib bormoq», «ko'chirmoq» ma'nolarini beradi. Arab qabilalari bu oyda o'z joylaridan ko'chib ketardi, shuning uchun shavvol deb nomlangan;
- 11) Zulqa'da - «o'irmoq», «uyda qolmoq» ma'nolarini anglatadi. Bu oyda urushlar bo'lmaydi;
- 12) Zulhijja - «haj» so'zidan olinib, «haj qilish» ma'nosini beradi. Arablar bu oyda haj qilganlar.

Oylar navbat bilan «to'liq» (30 kun - toq son) va «to'liq bo'lmagan» (29 kun - juft son) oylarga bo'linadi. Yillar oddiy yil (354 kunlik) va kabisa yili (355 kunlik) joriy qilingan. Kabisa yilida qo'shimcha kun yil oxiriga, ya'ni 12 oyga «zu-l-hijja»ga qo'shilgan. Islom dini qo'shimcha kunlarni joriy qilishni taqiqlagan. Arab kalendarida oyning o'n beshinchi kunigacha masalan, Muharramning o'ninchi kuni, Rajabning o'n to'rtinchi kuni, keyin esa Rajabgacha o'n to'rt kun, Rajabgacha besh kun tarzida hisoblanib keladi, ya'ni oyning birinchi o'n besh kuni oyning boshidan, keyingi o'n besh kuni esa oyning oxiridan hisoblanadi. Beruniy qadimgi arab haftalari nomlarini ham keltirib o'tadi:

1.Yakshanba-Yaum al-ahad	5.Payshanba-Yaum al-xamis
2.Dushanba-Yaumal-isnayn	6.Juma-Yaum al-juma
3.Seshanba-Yaum as-salasa	7.Shanba-Yaum as-sabt
4.Chorshanba-Yaumal-rabaa.	

Yakshanbadan payshanbagacha bo'lgan hafta kunlari 1 dan 5 gacha bo'lgan tartib sonlar ma'nosini anglatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Rayhon Beruniy. O'tmish xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. - T.: «Fan», 1968.
- 2.Raxmonqulova Z. Xronologiya. 2013.

3. Qodirov A. Vaqt va kalendar. — T.: « O 'zbekiston». 1977.
4. Ahmedov A. Ahmad Al-Farg'oniy. - T.: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 1998.